

МСС

БЕОГРАД
НОВИ САД

15 - 20. 9. 1998.

НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

Освојене књижевне
корисности према књижевности
65-77

28

Бранко Тошовић

Graz

ОСНОВНЕ КАТЕГОРИЈЕ КОРЕЛАЦИОНЕ ГРАМАТИКЕ

Језик није само систем знакова, нити је искључиво средство споразумијевања и комуницирања. Он је, не мање, и систем односа, који формирају сложену, разгранату мрежу корелација. Лингвистика XX вијека прошла је у знаку анализе језика као система знакова, као иманентног и функционалног универза. Можемо претпоставити да ће XXI стољеће протећи у знаку продирања у оно што савремена лингвистика или није имала снаге, или није имала времена, или није била припремљена да уђе. Ако су, дакле, знак и информација главни јунаци вијека на измаку, онда ће, вјерујемо, главни херој наредног стољећа бити корелације. На мјесто изолационализма доћи ће интеграционализам, чему већ теже многи данашњи лингвисти (нпр. И. А. Мељчук, Ј. Д. Аפרесјан, А. Вежбицка).

У језику је све повезано. Постоје на милијарде спојева, односа, праваца. Иако корелације прожимају језик на свим нивоима, лингвистичка истраживања иду по малом броју тих праваца. Стога ми желимо да анализу усмјеримо управо на то подручје. Овај приступ не негира постојеће истраживачке правце и школе, напротив, представља њихов природни наставак. У тумачењу граматичких феномена доминирају два основна приступа: класични (стандардни), чија је почетна позиција форма, и функционално-граматички, коме је у центру пажње функција. Ми покушавамо да развијемо трећи правац, који не полази ни од форме ни од функције и у чијој се основи налазе свеколике парадигматске и синтагматске корелације граматичких феномена. Стога такав приступ називамо граматиком хомогених и хетерогених корелација или, једноставно, корелационом граматиком. Њу чине два дијела: корелопарадигматика и корелосинтагматика. Корелациона граматика се гради на чињеници да у језику постоје четири доминанте – форма, значење, функција и категорија. Те доминанте и дају глобалне корелације. Корелације су, у смислу у коме говоримо, најсложенији и најмање проучен феномен у савременој лингвистици. Под корелацијом подразумевамо уза-

јамни парадигматски и синтагматски однос јединица хомогених и хетерогених граматичких система који (однос) може да прерасте у компатибилну или инкомпатибилну везу. Корелација има додирне тачке са читавим низом лингвистичких појмова, као што су интеракција, релација, опозиција, неутрализација, конкуренција, транспозиција, кореференција, реноминација, асиметрија, супституција, изоморфизам, синкретизам и др. (схема 1). Будући да дата анализа полази од тога да је језик састављен од низа сфера у којима се један елеменат доводи у везу са другим, рекли бисмо да су предмет нашег интересовања сферне корелације. Односи граматичких јединица базирају се на два процеса: на процесу функционалног одбијања и функционалног привлачења. Основни формални модел корелационе граматике чине сферни графови који се концентришу око граматичких опорних тачака.¹ Четири граматичке доминанте (форма, значење, категорија и функција) генерирају глобалне сфере: формалну, функционалну, семантичку и категоријалну (схема 2). У њима се сваки елеменат налази у вези са сваким елементом, свака категорија са сваком категоријом..., и то без изузетка (непостојање дискриминације, вредносног рангирања и валоризовања представља полазну позицију у оваквом приступу). Тако се у корелационој мрежи формира систем потенцијалних, реалних и нереалних корелација. Потенцијалне корелације су теоретски могући саодноси који дају максималну ентропију, реалне корелације су регистровани саодноси, који генерирају два основна појма корелационе граматике – корелационал и категоријал. Нереалне корелације су праксом непотврђени односи. Све те корелације могу бити хомогене (ако не излазе из одређеног система) и хетерогене (ако се успостављају односи између јединица различитих система). Постоје такође виталне и латентне корелације. Виталне корелације су саодноси који активно дјелују у систему језика. Нпр., у српскохрватском језику витална корелација је однос презента и перфекта. Латентне корелације су оне које нису присутне у језику, али се у одређеном тренутку могу активирати. Оне су, дакле, прикривене, потенцијалне. У овој систему односа разликујемо и мртве корелације (оне које су некад постојале). Корелационом граматиком се обухвата оно што је невид-

¹ У модерним лингвистичким теоријама основни формални модел је граф у облику дрвета. Сам граф може да буде и у форми матрице, сфере и сл. Посебна врста формализације може се реализовати путем математичких и логичких формула. У нашем приступу дрво долази у другом дијелу истраживања, након што се пређе на синтагматску анализу. Систем корелација у великој мјери подсећа на структуру чипова. Он такође личи на веома компликован и сложен лабиринт, који се једино комплексно може представити помоћу сфере и схема. Предност сфера је у томе што дају могућност да се доведу сви елементи у везу, али им је недостатак јер се помоћу њих не може представити веома битан аспект лингвистичких феномена – њихова хијерархиска утемељеност и организација, што ми рјешавамо системом схема, које су идеално таксономијско средство.

љиво, што је остало по страни или занемарено, прије свега, у формалној и функционалној граматичкој. Појаве које улазе у састав корелационе граматике чине, великим дијелом, скривену (имплицитну) граматичку. Оне се у постојећим граматичким приручницима не обрађују, већ се само узгред спомињу и површно објашњавају. У савременој лингвистици као да се не зна шта да се ради са том „сивом” граматичком зоном. Ми сматрамо да је дошло вријеме да се скривени граматички феномени систематизују и да има се нађе право мјесто у опису граматичког система. Наш покушај заснивања једног новог граматичког правца може се дјелимично окарактерисати и као жеља да се направи ред у имплицитној граматичкој сфери, да се за њу изгради адекватан појмовни апарат и створи строга научна терминологија.

Изградња система сферних корелација представља покушај да се бар приближно моделирају односи у центрима мозга који генерирају језичке процесе, односно да се апстрактни лингвистички модел повеже са неуропсихичким моделом. Да би био научно утемељен, тај модел мора задовољити следеће услове: да је максимално детаљан, да садржи коначан број корелата (облика, значења, категорија и функција), да обухвата највећи број саодноса, да је хијерархиски организован, да разграничава битно од мање битног и небитног, да је прегледан, да је отворен за даља проширивања, детаљизирања и кориговања и да је близак моделу неуронске граматике.

Доминантне категорије корелационе граматике су корелација, корелационал, категоријал, корелативно привлачење и одбијање, корелативни центрипетализам и центрифугализам, корелациона сфера, потенцијалне, реалне и нереалне корелације, примарни и секундарни корелати, корелативна компатибилност.

Корелационал је било који системски однос граматичких јединица без обзира на њихову компатибилност, блискост, сличност или различитост (схема 1, 2). Постоје четири типа корелационала: екстракорелационал, интеркорелационал, интракорелационал и паракорелационал. Екстракорелационал је системски однос јединица хетерогених граматичких система. Под хетерогеним граматичким системима подразумевамо врсте ријечи, које ступају у међусобни однос на различитим језичким нивоима. Интеркорелационал и интракорелационал су системски односи јединица хомогених граматичких система (односи у оквиру само једне врсте ријечи). Интеркорелационал обухвата корелације између јединица двију граматичких хипокатегорија исте хиперкатегорије (нпр. однос категорије времена и категорије вида). Интракорелационал чине односи јединица исте хиперкатегорије и исте хипокатегорије (нпр. однос не-свршеног и свршеног вида). Паракорелационал је системски однос језичких и ванјезичких јединица.

Категоријал се базира на компатибилности елемената хомогених и хетерогених граматичких система. Под тим појмом подразумевамо компатибилан парадигматски или синтагматски однос двију или више граматичких јединица заснован на закону функционално-семантичког привлачења. Категоријал чине екстракатегоријал, интеркатегоријал, интракатегоријал и паракатегоријал (схема 1, 2). Екстракатегоријал обухвата корелације граматичких облика различитих врста ријечи (хетерогене корелације) које имају општи денотат. Један од централних типова екстракатегоријала је субстантовербал (компатибилна корелација именица и глагола). Нпр.: *Ја сам сувише дуго чекао.* – *Моје чекање* било је сувише дуго. Интеркатегоријал чине корелације граматичких облика исте врсте ријечи које припадају различитим граматичким категоријама. Рецимо: *Молбу су поштом послали.* – *Молба је поштом послана.* Интракатегоријал образују једнокатегоријалне корелације граматичких облика одређене хиперокласе, рецимо аспектуал (однос несвршеног и свршеног вида). Нпр.: *У том граду сам живио* четири године. – *У том граду сам проживио* четири године. Паракатегоријал је компатибилни однос језичких и ванјезичких јединица (нпр. императив и гест руком који може да прати наредбу изражену тим граматичким обликом).

Најшири систем корелација има глагол, који је најсложенија и најкомплекснија врста ријечи. Глаголи образују једнодимензионалне и вишедимензионалне корелације. У систему једнодимензионалних глаголских корелација издвајамо осам прстенова.

Први прстен је прстен функција. У њему се налазе функције битне за дати систем корелација. Поред функција о којима се говори у савременој лингвистици ми издвајамо још једну – корелациону. Да би граматичке јединице вршиле основне интралингвистичке функције номинације (идентификације и класификације), предикације, прагматизације (квалификације, квантификације, карактеризације) и организације, оне морају ступати у парадигматске и синтагматске везе са другим јединицама. Ако граматичка јединица једне хиперокатегорије (нпр. врсте ријечи) долази у везу са јединицом друге хиперокатегорије, онда она врши екстракатегоријалну функцију. Уколико у везу улазе јединице различитих хипокатегорија (граматичких субкатегорија), тада те јединице реализују интеркатегоријалну функцију. Најзад, ако двије јединице исте хипокатегорије одређене хиперокатегорије ступају у интеракцијски однос, оне остварују интракатегоријалну функцију. Стога можемо рећи да на корелационом плану језичке јединице врше следеће функције: а) екстракатегоријалне, б) екстракатегоријалне, интеркатегоријалне и интракатегоријалне. Свака од тих функција чини основу одговарајућег типа корелационала (екстракорелационала, интеркорелационала, интракорелацио-

онала) и категоријала (екстракатегоријала, интеркатегоријала и интракатегоријала).

Други прстен садржи значења релевантна за систем глаголских корелација. Ми издвајамо двије групе значења: категоријална и корелациона. Категоријална значења су значења граматичких категорија и јединица чија су основна обиљежја облигаторност (обавезност реализације датог граматичког садржаја у свакој лексичкој јединици), инваријантност, системска релевантност, ослањање на интегрални затворен систем формалних граматичких средстава². Корелациона значења су значења која настају у корелационој мрежи језика. Ми разликујемо општа и појединачна корелациона значења. Општа корелациона значења су међукатегоријална значења. Она могу бити екстракатегоријална, интеркатегоријална и интракатегоријална. Екстракатегоријална значења су значења јединице одређене хиперокатегорије које је присутно у јединици друге хиперокатегорије. Нпр. у реченици *Све мирује* екстракатегоријално значење глагола *мирује* је адвербност пошто се ради о значењу 'све је мирно'. Глагол такође може имати екстракатегоријално значење предметности, адјективности и сл. Једно од екстракатегоријалних значења именица је глаголичност. Интеркатегоријално значење је значење јединице једне субкатегорије које се испољава у јединици друге субкатегорије. Нпр. категоријално значење темпоралности у реченици *Састав су написали* садржи у себи интеркатегоријално значење пасивности 'састав је написан'. Интракатегоријално значење представља значење јединице исте хиперокатегорије и њене хипокатегорије које се испољава у јединици исте хиперокатегорије и хипокатегорије. Нпр. у реченици *У реду за хлеб сипајао сам читавих петнаест минута* облик несвршеног вида садржи у себи значење свршеног вида, уп: *У реду за хлеб пресипајао сам читавих петнаест минута*.³ Интракатегоријална значења дијелимо на двије велике групе: ексклузивна (она која подразумевају само један план, нпр. претеритална или футурска значења) и инклузивна (која обухватају два плана, нпр. темпорални инклузиви са њиховим интегралним значењем). Појединачна корелациона значења су значења која генерира контекст (то су, прије свега, значења која се традиционално називају пренесеним). Постоје појединачна екстракатегоријална, интеркатегоријална и интракатегоријална значења.

² А. В. Бондарко, *Категориальные значения в грамматике*, А. В. Бондарко, *Грамматическое значение и смысл*, Ленинград, Наука, 1978, с. 143.

³ У језику понекад постоје ситуације када се може за нешто рећи да није ни оно ни оно па није без основа Шанидзеово издвајање посебне категорије удетера за такве случајеве (А. Г. Шанидзе, *Грамматические заметки*, Вопросы языкознания, Москва, 1984, 2. – с. 46).

Трећи прстен садржи глаголске категорије. У категоријалном систему језика издвајамо следеће основне појмове: категорију, категоријалну легуру, корелационал и категоријал (схема 1, 2). Појам граматичке категорије није идентичан са појмом корелационала и категоријала. Категорија, прије свега, захтијева постојање формалног граматичког сигнала, док корелационал и категоријал нису формално омеђени и зависни. Друго, категорија изражава општи појам, опште обиљежје, док корелационал и категоријал подразумевају општу везу. Категорија изражава опште значење које се регуларно изражава формалним показатељима. Корелационал и категоријал се не заснивају на таквој регуларности. Корелационал и категоријал се базирају на корелацијама које се не уклапају у постојећи систем граматичких категорија. Граматичка категорија представља затворен систем граматичких значења, што је супротно природи корелационала и категоријала. По неким мишљењима граматичка категорија је увијек повезана са једном и само једном врстом ријечи⁴, што аутоматски искључује тумачење корелационала и категоријала као чистих граматичких категорија. Теорија корелационала и категоријала има додирне тачке са оним покушајима који су усмјерени на тражење надкатегоријалних граматичких појава. Навешћемо само неке. М. А. Габински је сматрао да треба разликовати категорију, анегорију и синегорију. Анегорија представља обиљежја која се разликују од категорије непостојањем обиљежја исто-истозначности (отсутствие признака одно-однозначности). Синегорија представља спој категорије и анегорије⁵. А. Г. Шанидзе под појмом граматичка категорија подразумева коегзистенцију двају или више облика међусобно корелативних како формално тако и функционално. Он је развио теорију реда или скрива⁶. Једну врсту интегралне категорије скриве образује глаголски начин и глаголско вријеме (он сматра да су они погрешно названи временом и начином)⁷. Низ лингвиста говори о за нас спорном појму – суперкатегорији, имајући при том у виду различито значење. По мишљењу Г. О. Ревзине о суперкатегорији се може говорити у случајевима

⁴ О. Г. Ревзина, *Общая теория грамматических категорий*, Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков, Москва, Наука, 1973, с. 6.

⁵ М. А. Габинский, *Очерки по основаниям грамматики*, Кишинев: Штиница, 1972, с. 29.

⁶ Скрива представља поједностављени облик грузинске ријечи *мекрив-и* која значи ряд (ред, низ).

⁷ На руском теорија скрив или рядов; на њемачки скрива се преводи као *Reihe*, на енглески *screeve* (А. Г. Шанидзе, *Глагольные категории акта и контакта на примерах грузинског языка*, Известия АН СССР, Отделение литературы и языка, Москва, 1946, Т. V, в. 2, с. 165–172); А. Г. Шанидзе, *Грамматические заметки*, Вопросы языкознания, Москва, 1984, 2, с. 43–46.

када се између граматичких категорија успоставља однос детерминације или однос интердепенције, при чему оне образују веома сложен механизам, област дјеловања која се проширује на више од једне ријечи.⁸ Она истиче: „Ако се између обичних категорија различитих врста ријечи успостављају односи детерминације или интердепенције, те се категорије обједињују у једну суперкатегорију”.⁹ И даље: „Значење граматичке категорије може да се подудара са другом, да се укључује у њу потпуно или дјелимично”¹⁰, нпр. категорија лица у замјеници обично се подудара по значењу са категоријом лица у глаголу. Дакле, ради се о својеврсном укрштању граматичких категорија. Наизглед, О. Г. Ревзина говори о ономе што ми обједињујемо корелационалом и категоријалом. Међутим, она има у виду сасвим друго, тачније оно што ми називамо категоријалним легурама – има у виду случајеве када се у једној граматичкој форми истовремено реализују неколико граматичких категорија (минимум двије) и када се ниједна од њих не неутрализира, већ оне коегзистирају (нпр. облик *йисао* садржи у себи категорију броја и рода). Б. Г. Гак такође говори о суперкатегоријама: „Значења и облици граматичких категорија понекад је толико испреплетено да образују јединствену суперкатегорију чије се значење реализује у контексту”.¹¹ Он се при томе позива на француске лингвисте Имбса, који је суперкатегоријом називао вријеме и вид, Гијома, који је свео на једну категорију глаголски начин, вријеме и вид, Дамулета и Пишона, који су под суперкатегоријом подразумевали категорију броја и синтаксичке детерминације. Ми нисмо присталице издвајања суперкатегорија, већ сматрамо да је неопходно разликовати хомогене и хетерогене категоријалне легуре (хомогене образују исте категорије, нпр. род код именица и глагола; хетерогене граде различите категорије, нпр. падеж и глаголски род). При томе сматрамо да је суперкатегорија неадекватан термин јер подразумева неку надкатегорију, а у ствари ради се о споју категорија, о њиховој коегзистенцији, дакле ради се о граматичкој легури па је стога логичније и оправданије да се говори о категоријалним легурама.

А. В. Бондарко такође схвата комплексност датог проблема и издваја корелационе категорије (али у другом значењу него што то ми радимо), и то а) континуиране корелационе категорије (последоватељно коррелационе категории, нпр. вријеме и лице), б) и неконтинуиране

⁸ О. Г. Ревзина, *Общая теория грамматических категорий*, Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков, Москва, Наука, 1973, с. 7.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ В. Г. Гак, *Грамматические категории*, В. Г. Гак, *Теоретическая грамматика французского языка*, Морфология, Москва, Высшая школа, 1986, с. 35.

корелационе категорије (непоследовательно корреляционные категории – вид, степени поређења и сл.).¹² Прве су словоизменительные категории, друге су классификационные категории. Према карактеру односа између облика ријечи А. В. Бондарко издваја два типа корелационих морфолошких категорија: а) алтернацијске (морфолошке алтернације, односно алтернације облика ријечи) и деривационе (деривацију једног облика ријечи од другог).

Четврти прстен обухвата глаголске облике. Овај модел је доста упрошћен јер је у њему представљено 16 основних глаголских облика српскохрватског језика. Међутим, ми разликујемо три типа облика – супстанционалне облике, парадигматске облике и корелационе облике. Супстанционални облици су облици-уникати, парадигматски облици су облици који су обухваћени одређеном парадигмом, а корелациони облици су сви облици без обзира на то да ли се сматрају посебним граматичким ликовима или не. И док традиционална граматика српскохрватског језика разликује десетак глаголских облика, ми издвајамо око 50 глаголских облика, рецимо, као посебне облике сматрамо краћи футур типа (А он *ће* на то...), презент несвршени и презент свршени итд. Број супстанционалних облика је факултативан (свака ријеч има одређен број облика-униката), док је број корелационих облика фиксиран. Нпр. глаголски придјев радни има пет супстанционалних облика (*йисао*, *йисала*, *йисало*, *йисали*, *йисале*) и 16 корелационих облика (ја сам *йисао*, ја сам *йисала*, ти си *йисао*, ти си *йисала*, он је *йисао*, она је *йисала*, оно је *йисало*, ми смо *йисали*, ми смо *йисале*, ми смо *йисала*, ви сте *йисали*, ви сте *йисале*, ви сте *йисала*, они су *йисали*, оне су *йисале*, она су *йисала*). Супстанционалном облику (облику-уникату) *йисао* одговарају три корелациона облика /ја сам/ *йисао*, /ти си/ *йисао*, /он је/ *йисао*. Корелациони облици се дијеле на алфакорелате, бетакорелате и гамакорелате (схема 2). Алфакорелати су чисти, исконски, примарни облици (нпр. временски облици). Бетакорелати су облици који формално припадају једној хиперокласи, а фактички спадају у другу хиперокласу. Стога их називамо трансформама. Оне могу бити екстраформе (нпр. екстраверби) и интраформе (нпр. интраверби). Гамакорелати чине трећи, најнижи степен облика, дакле облика секундарног карактера. Издвајају се такође морфемати (облици у сложеницама), дефективи (облици са непотпуном парадигмом), псеудеми (облици који само формално спадају у дату хипокласу), зеролати (нулти облици) и синтагмативи (синтаксички спојеви који су фактички граматички ликови). Систем глаголских алфакорелата и бетакорелата образују следеће јединице: 1. верби – чисти глаголски облици као што је презент, перфект, футур I, 2. трансверби

– облици полуглаголског карактера, и то: а) интраверби (облици који се традиционално сматрају глаголима, а фактички то су полуглаголски облици, нпр. инфинитив, партицип, глаголски прилог па их називамо вербономинатима, вербуатрибутима и вербосубординатима, б) екстраверби (облици који се традиционално укључују у систем других врста ријечи, али који семантички имају глаголски карактер; то су, рецимо, глаголске именице које ми називамо супстантовербима, модаловерби – глаголске модалне ријечи типа *разумије се* итд.), 3. плазموверби – метаплазматски глаголски облици попут краћег футура *ће* /*рећи*/, краћег кондиционала (Да ли би помогао? – *Бих.*), 4. зероверби – нулти глаголски облици, 5. синтагмоверби – аналитички глаголски облици у облику, рецимо, декомпонованог предиката типа *йружити йомоћ*, 5. морфоверби – глаголски облици у сложеницама типа *висибабa* и 6. псеудоверби – облици који су само формално глаголи.¹³

Пети прстен образују лексичко-семантичке групе глагола, односно он одражава лексичке корелације. У њему су дате четири основне категорије: денотативи, синтагмативи, парадигмативи и прагмативи. Денотативи представљају типове глагола према њиховом денотативном значењу. Они су детаљно приказани у посебној схеми, у којој су разбијени на три основне врсте: глаголи радње, глаголи стања и глаголи односа. Синтагмативи су лексичко-семантички типови издвојени на основу синтаксичких особина. Парадигмативи су глаголи који се парадигматски диференцирају. Прагмативи су глаголи који су маркирани од стране говорног лица.

Шести прстен чине полуглаголске категорије. То су категорија лица (коју глагол дијели заједно са замјеницом), категорија броја, категорија рода и категорија падежа (код глагола се сусреће само у систему партиципа).

Седми прстен образују врсте ријечи. У њему се налази десет врста ријечи које улазе у међусобни однос и генерирају екстракорелационал и екстракатегоријал.

Осми прстен обухвата глагол и ванјезичка средства које ми називамо невербалима (гестови, мимика, интонација, акценат и сл.). Они образују паракорелационал и паракатегоријал.

Корелациона сфера има следеће елементе: корелате, корелационе правце, корелационе чворове, корелационо језгро и корелационе фигуре. Корелат је елемент који ступа у неки однос са другим елементом или другим елементима. Ми разликујемо макрокорелате и микрокорелате. Макрокорелати су, сликовито речено, диригенти граматичког оркестра. По нашем мишљењу то је форма, значење, категорија и функција. Они генерирају све могуће језичке корелације. Свака од њих формира своју интерну сферу. У првој фази истраживања треба утврдити коначан списак

¹² А. В. Бондарко, *Классификация морфологических категорий*, Типология грамматических категорий, Москва, Наука, 1975, с. 56–76.

¹³ Српскохрватски језик има један специфичан глаголски облик *највољеиш*, који је састављен од суперлативне морфеме *нај-* и глагола *вољеиш*. Такав облик ми називамо вербосуперлатом.

елемената формалне, семантичке, категоријалне и функционалне сфере, што није једноставно. Корелативна сфера мора имати најмање два корелата. У том случају ради се о бинарној, линеарној корелацији. Она је, у ствари присутна у свим сферама, тако да бинарну опозицију можемо сматрати основом свих корелација. Типичан примјер бинарне корелације је категорија вида. Сфера са три корелата образује корелациони троугао, за који је карактеристично одсуство пресијецања и укрштања. Троугласта (тергеминусна) корелација је типична за категорију времена (садашње, прошло, будуће вријеме) и категорију рода (ако се не рачуна општи род). Корелације које образују два, три и четири корелата називамо једноставним, све су остале сложене. Четворочлану корелацију дају у српскохрватском језику глаголски облици за изражавање прошлости (перфект, аорист, имперфект и плусквамперфект). Корелација у форми звијезде карактеристична је за категорију лица (три лица + једнина и множина). Седмоугаону корелациону фигуру генерира категорија падежа. Десетоугаону корелацију творе врсте ријечи. Услов да неку корелацију назовемо сложенем јесте укрштање, пресијецање корелационих линија. Сложене корелационе фигуре могу се рашчлањивати на просте. Корелациони правац је линија која иде од једног корелата ка другом. Корелациони чвор је тачка у којој се концентришу поједини правци. Корелационо језгро је мјесто у коме се пресијеца највећи број корелационих правца (један број корелација не пролази кроз корелационо средиште). Корелациона фигура је геометријски обликован систем корелација. У корелационим сферама заступљене су готово све једнодимензионалне геометријске фигуре, али доминира линија, троугао, квадрат, звијезда и круг. Фигуре могу бити хомогене (истих величина) и хетерогене (различитих димензија). Начини анализе су врло различити. Могу се у једној сложеној сфери проучавати само бинарни односи. Друга могућност је да се анализира по фигурама типа троугла, квадрата, звијезде и сл. Такво истраживање може показати које фигуре доминирају у датој сфери. Корелациона граматика је формализована до оне мјере колико је то сврсисходно. Та формализација могла би се окарактерисати као геометријација. Друга њена особина је полицентричност: она нема један центар, већ више центара. Трећа карактеристика је интегративност (формална, семантичка, категоријална и функционална).

Одређени аспекти корелационе граматике, посебно тумачење једног од њених централних појмова (категоријала), представљени су у нашој књизи Глаголски категоријал¹⁴. У њој се такође налазе примјери конкретне анализе и списак релевантне литературе.

¹⁴ Б. Тошовић, *Глаголный категориал, Das verbale Kategorial*, – Opole – Graz: Uniwersytet Opolski, Universität Graz, 1998. – 122 с.

DIE GRUNDLEGENDEN KATEGORIEN DER KORRELATIONSGRAMMATIK

Zusammenfassung

In der Sprache gibt es vier Dominanten – die Formen, die Bedeutungen, die Funktionen und die Kategorien. Im Zentrum der Aufmerksamkeit der grammatischen Forschungen kann jede beliebige dieser Dominanten stehen, wobei zwei grundlegende Ansätze festgestellt werden können: a) der klassische (standardisierte), dessen Ausgangspunkt die Form ist, und b) der funktional-grammatische, der von der Funktion ausgeht. Wir schlagen einen dritten Ansatz vor, der nicht von der Form oder Funktion, sondern von der Korrelation ausgeht. Deshalb kann man diesen Weg Korrelationsansatz nennen, und die grammatische Beschreibung die Korrelationsgrammatik.

Die sprachlichen Einheiten treten in zwei Arten von Beziehungen – in Beziehungen, in denen das Vorhandensein einer Form das Auftreten anderer ausschließt, und in die Beziehungen, in denen sie koexistieren. Die ersten Beziehungen heißen paradigmatische, die zweiten syntagmatische. Auf beiden Ebenen bildet sich ein breites Netz an Wechselbeziehungen, die das gemeine System des Korrelationals und des Kategorials bilden. Unter dem Begriff des Korrelationals verstehen wir eine systemhafte Wechselbeziehung von Einheiten homogener und heterogener sprachlicher Hyper- und Hypoklassen ungeachtet ihrer Vereinbarkeit, Nähe oder Identität.

Es gibt drei Arten des Korrelationals: das Extrakorrelational, das Interkorrelational, und das Intrakorrelational. Das Extrakorrelational ist eine systematische Beziehung von Einheiten heterogener grammatischer Systeme (genauer gesagt, ist es die Beziehung von Einheiten zweier Satzglieder). Das Interkorrelational repräsentiert die systematische Beziehung von Einheiten homogener grammatischer Systeme (also Beziehungen im Rahmen einer einzigen Wortart). Das Interkorrelational umfaßt also Korrelationen zwischen zwei grammatikalischen Hypokategorien ein und derselben Hyperkategorie (z.B. die Beziehung der Kategorie der Zeit und der Kategorie des Passivs). Das Intrakorrelational betrifft Einheiten ein und derselben Hyperkategorie und ein und derselben Hypokategorie (z.B. die Beziehung zwischen imperfektiven und perfektiven Aspekt).

Das Kategorial umfaßt kompatible paradigmatische und syntagmatische Beziehungen von zwei oder mehr grammatischen Einheiten, die nach dem Gesetz der funktional-semantisch Anziehung funktionieren. Zum Kategorial gehören drei Subkategorien: das Intrakategorial, das Interkategorial und das Extrakategorial. Das Intrakategorial wird von homogenen Verbindungen sprachlicher Einheiten gebildet, das sind monokategoriale Korrelationen grammatischer Formen einer bestimmten Wortart, die ihrer semantischen Struktur nach ident oder ähnlich sind, z. B. *Ja sam suviše dugo čekao*. vs. *Moje čekanje bilo je suviše dugo*. Zum Interkategorial gehören die Korrelationen der grammatischen Formen einer Wortart, die sich auf die verschiedenen grammatischen Kategorien beziehen, z. B.: *Molbu su potpisali* vs. *Molba je potpisana*. Das Extrakategorial umfaßt die Korrelationen grammatischer Formen heterogener sprachlicher Klassen (verschiedener Wortarten), die ein und denselben oder einen ähnlichen Sinn ergeben, d.h. über ein gemeinsames Denotat verfügen. Z. B. *Sve je mirno*. vs. *Sve miruje*.